

2. Боаз Д. Ключові поняття лібертаризму / Девід Боаз // Лібералізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2009. – С. 33–40.
3. Буян І. Біологічне, духовне та соціальне в людині як чинники економічної системи [Електронний ресурс] / І. Буян. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/psis/2010_3/buyan.pdf
4. Гаджиев К. С. Размышления о свободе / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1993. – № 2. – С. 33–49.
5. Донеллі Д. Загальна декларація прав людини (резолюція Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10 грудня 1948 року / Д. Донеллі // Права людини у міжнародній політиці ; пер. з англ. – Л. : Кальварія, 2004. – С. 221–226.
6. Зеленько Г. І. «Навздогінна» модернізація: досвід Польщі та України : монографія / Г. І. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
7. Леп'яко С. А. Політична еліта України / С. А. Леп'яко // Політична система для України : історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін. ; гол. ред. В. М. Литвин. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
8. Мартин Г.-П. Западная глобализация: атака на процветание и демократию / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн ; ред. Д. Г. Кириченко ; пер. с нем. Г. Р. Контарев. – М. : Альпина, 2001. – 335 с.
9. Скакун О. Ф. Громадянське суспільство і правова держава: шляхи розвитку в Україні / О. Ф. Скакун // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку. – Х. : [б. в.], 1995. – С. 24–31.
10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
11. Стиглиц Дж. Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Стиглиц. – М. : Мысль, 2003. – 450 с.
12. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции, интервью / Ю. Хабермас. – М. : Академия, 1995. – 246 с.
13. Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: короткий двадцатый век (1914–1991) / Э. Хобсбаум. – М. : Независимая газета», 2004. – 632 с.
14. Холмс Р. Терроризм, жестокость и ненасилие / Р. Холмс // Метафизические исследования. – Вып. 216. Этика: Альманах Лаборатории метафизических исследований. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. – С. 349–369.
15. Globalisation in World History / ed. by Anthony G. Hopkins. – Random House UK, 2002. – 320 p.

УДК 32 : [005.412 – 022:322]

Кириленко О. М.

ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМ ТА ПОЛІТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Стаття присвячена актуальній темі сучасної політичної науки – проблемі збереження природного середовища, яка знайшла відображення в концепції та політиці сталого розвитку суспільства. Інвайронментальна проблематика стала не тільки одним з провідних напрямів соціально-політичних досліджень, а й отримала стратегічну підтримку з боку ООН в рамках програм збереження природи та забезпечення сталого розвитку всіх країн світу.

Ключові слова: інвайронменталізм, сталий розвиток, глобальні проблеми людства.

Кириленко О. Н. Інвайронменталізм і політика устойчивого развития в контексте глобальных проблем.

Статья посвящена актуальной теме современной политической науки – проблеме сохранения природной среды, которая нашла отражение в концепции и практике устойчивого развития общества. Инвайронментальная проблематика стала не только одним из ведущих направлений социально-политических исследований, но и получила стратегическую поддержку со стороны ООН в рамках программ сохранения природы и обеспечения устойчивого развития всех стран мира.

Ключевые слова: инвайронментализм, устойчивое развитие, глобальные проблемы человечества.

Kirilenko O. M. Environmentalism and the politics of sustainable development in the context of global problems.

The article is devoted to the topical subject of modern political science – the problem of preservation of the environment, which is reflected in the concept and practice of sustainable development. Environmental problems were not only one of the leading areas of social and political studies, and strategic and received support from the UN programs in nature conservation and sustainable development of all countries.

Saving the environment has gained importance most acute problem of global society and current direction of public policy. This problem is caused by the negative consequences for the nature of the world of social, scientific-technological progress, which leads to a significant reduction of natural resources, pollution of waste production and consumption. This worsens the conditions of life on the planet at an accelerated pace, could lead to environmental disaster. In this respect, environmental policies at the national and global levels requires significant intensification, increased efficiency, integration efforts by scientists, politicians and all actors of civil society.

The new environmental policy is based on the concept of environmentalism and practically embodied in the principles of modern sustainable development policy. Environmentalism and sustainable development policy are actively supported by the UN, a large number of international organization, require effective implementation in policies and educational national systems.

Key words: environmentalism, sustainable development, global problems of mankind.

Постановка проблеми. Збереження природного середовища знаходиться в центрі глобального порядку денного. Екологічна деградація та екологічна криза, які спостерігаються у сфері взаємодії суспільства та природи, виступають факторами розвитку нової наукової парадигми – інвайронменталізму, а також розвитку нового напрямку досліджень та політики сталого розвитку. Збереження навколишнього природного середовища набуло значення найбільш гострої проблеми розвитку глобального суспільства та актуального напрямку державної політики. Дана проблема викликана негативними для природи планети наслідками соціального, науково-технічного прогресу, який призводить до значного зменшення природних ресурсів, забруднення природного середовища відходами виробництва та споживання. Все це погіршує умови життя на планеті у прискореному темпі, може призвести до екологічної катастрофи. У такому аспекті екологічна політика на національному та глобальному рівнях вимагає значної активізації, підвищення ефективності, інтеграції зусиль з боку науковців, усіх суб'єктів політики та громадянського суспільства. Нова екологічна політика базується на концепції інвайронменталізму та практично втілюється в принципах сучасної політики сталого розвитку. Інвайронменталізм та політика сталого розвитку активно підтримуються ООН, великою кількістю міжнародних організацій,

що потребує розвитку та імплементації наукової бази, як і практична реалізація даної концепції.

Мета статті: провести аналіз змісту інвайронменталізму як новітньої наукової парадигми та концептуальної основи політики сталого розвитку, спрямованої на вирішення однієї з основних глобальних проблем людства – збереження природного середовища.

Інвайронменталізм (англ. «environment») – навколишнє середовище, природа) – один з напрямів сучасної екологічної науки, загальна назва теоретичних підходів до дослідження впливу суспільного розвитку на природне середовище, осмислення його негативних наслідків, шляхів забезпечення екологічної безпеки [1, с. 15]. Інвайронменталізм є також сучасним соціально-екологічним рухом, який спрямований на посилення захисту навколишнього середовища, збереження біологічної різноманітності. В політико-управлінському аспекті інвайронменталізм представляє сукупність державних, адміністративних, правових, економічних, політичних і суспільних заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів Землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище [2, р. 106].

На етапі становлення та розвитку індустріального суспільства турбота про навколишнє природне середовище з утилітарної точки зору розглядалась як нерентабельна та непотрібна. Але в сучасних умовах розуміння цінності різноманітних форм життя на планеті та їх збереження цінності здоров'я та працездатності людей стали критерієм оцінки будь-якої діяльності в інтересах майбутнього. Це змінило зміст екологічної політики. Інвайронменталізм займає принципово критичну позицію відносно концепції необмеженого економічного зростання на основі використання ресурсів Землі і технічного прогресу, яка сформувалась в ХУІІІ ст. в рамках економічної теорії (А. Сміта, Д. Рікардо), та зберігає свої позиції і в наш час. Перші зауваження щодо обмеженості природних ресурсів зробив англійський священник Т. Мальтус в своїй книзі «Есе про принципи народонаселення» (1798 р.), в якій йшлося про протиріччя між кінцевими запасами природних ресурсів і необмеженим ростом населення. У формування сучасних основ інвайронменталізму значний внесок зробив російський вчений В. Вернадський, який вивчав процес взаємовідносин між людиною і природою (біосферою) та сформував теорію ноосфери [3]. Основні положення інвайронменталізму були сформовані в 80-ті рр. ХХ ст. американськими екологами В. Коттоном та Р. Данлором [4].

У сучасну епоху екологічна тематика стала провідною проблемою глобального та національного розвитку [5]. Екологічна деградація та екологічна криза, які розгортаються в сучасних умовах зі значним прискоренням, є наслідком функціонування фундаментальних механізмів глобальної соціально-економічної системи, надзвичайно високих можливостей розвитку технологій виробництва і водночас концептуально-функціональної обмеженості традиційних принципів використання природних ресурсів, що привело до порушення коеволуційної єдності розвитку суспільства та біосфери як єдино реальної можливості їх спільного співіснування та розвитку.

Одним з провідних положень сучасного інвайронменталізму є висновок про те, що необхідно долати такі наслідки негативного соціогенного впливу на природу, як: забруднення навколишнього середовища (землі, води, повітря), глобальне потепління, руйнування озонового шару, наростання дефіциту природних ресурсів, перенаселення внаслідок демографічного вибуху, деструктивні наслідки урбанізації, голод та відсутність ефективної системи глобальної продовольчої безпеки, знищення лісів та видів тварин (зменшення біорізноманіття). Вирішення таких завдань потребує екологізації не тільки

всіх напрямів політики економічного та соціального розвитку, а й свідомості людей. Отже, майбутнє суспільства все більшою мірою стає залежним від ефективності екологічної політики на локальному, національному та глобальних рівнях [1; 4].

В останні роки інвайронменталізм підтримується прихильниками екосоціалізму, з позиції якого вирішення проблем екологічної кризи як прояву загальної кризи глобального капіталізму неможливе без переходу до нової соціальної системи – екологічного соціалізму. Найвідомішими представниками екосоціалізму є Сарал Саркар та Джоел Ковель. Центр політичної екології (Каліфорнія, США) спільно з англійським видавництвом «Taylor and Francis Group» з 1988 р. видає журнал екосоціалістів під назвою «Капіталізм, Природа, Соціалізм» [6]. Поряд з цим, інвайронменталізм має опонентів, які критикують його за абсолютизацію еко-проблем та біоцентризм, прибільшення негативного впливу суспільства на природу, а також за підтримку еко-терористичних організацій та їх діяльності.

У політичній сфері природоохоронну діяльність проводять партії «зелених». Першу партію «зелених» було створено в 1973 р. у Великобританії. Наприкінці 70-х – на початку 80-х років вони з'явилися у кожній європейській країні. Нині партії «зелених» працюють у понад 70 країнах світу. В Західній Європі партії «зелених» мають найбільший вплив у порівнянні з іншими країнами, але продовжують належати до категорії малих партій. У більшості європейських країн вони займають стабільну нішу, проводячи своїх представників до парламенту. В п'яти європейських країнах – Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Ірландії та Швеції – «зелені» брали/беруть участь у формуванні та діяльності національних урядів. У 1990 р. була створена Партія зелених України (ПЗУ), яка має осередки у всіх областях країни. З 2009 р. ПЗУ очолює Д. Москаль. ПЗУ підтримує стратегію екологічно збалансованого, екологічно сталого розвитку України.

Велику увагу проблемам збереження природного середовища приділяють міжнародні організації – ООН, Римський клуб, Глобальний фонд навколишнього середовища, Всесвітній фонд дикої природи, Міжнародний Зелений Хрест, Грінпіс (англ. «Greenpeace» – «зелений мир»), Міжнародний союз охорони природи, «Global Nest» (Глобальна мережа для екологічної науки та екологічних технологій), Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень (ІФІАС), Міжнародний інститут системного аналізу та ін.

У 1972 р. в м. Стокгольм пройшла Конференція ООН з навколишнього середовища і була створена Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP). У 1987 р. Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку ООН підготувала доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), де було вперше сформульовано визначення терміну «сталий розвиток» та обґрунтована концепція сталого розвитку як альтернатива розвитку «необмеженого економічного зростання». Відповідно до цього почали розвиватися екологічна політика і дипломатія, екологічне право, з'явилася нова інституційна складова – міністерства та відомства, що відповідають за використання довкілля. Більшість міжнародних організацій системи ООН включило у свою діяльність істотну екологічну складову, орієнтовану на перехід до сталого розвитку. В 1992 р. ООН створила Комісію з питань сталого розвитку та провела міжнародну конференцію в Ріо-де-Жанейро, яка прийняла Декларацію з питань навколишнього середовища та розвитку [7].

У 2000 р. в штабі ЮНЕСКО (Париж) був прийнятий документ «Хартія Землі», основною ідеєю якого є пропаганда переходу до сталого способу життя та формування глобального співтовариства, заснованого на загальних етичних принципах, що включають в себе повагу і турботу про все живе на планеті, а також принципи екологічної цілісності, загальних прав людини, поваги до культурної різноманітності, економічної справедливості, демократії та культури миру.

У 2012 р. пройшла ювілейна Конференція ООН зі сталого розвитку («Ріо+20»), яка зробила внесок у подальший розвиток концепції та практики сталого розвитку. У конференції «Ріо+20» взяли участь політичні лідери всього світу, велика кількість представників приватного сектору, неурядових організацій та інших груп, які спільними зусиллями розробили стратегію глобального розвитку зі скорочення рівня бідності, сприяння розвитку соціальної справедливості та забезпечення охорони навколишнього середовища [8].

Отже, інвайронментальний підхід є одним з елементів теорії та практики сталого розвитку суспільства, які імplementовані як в діяльність провідних міжнародних організацій, їхні документи, так і в державну політику більшості сучасних країн світу. В загальному визначенні сталій розвиток (англ. «sustainable development») – це концепція керованого соціального розвитку на основі встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі [9].

На сьогодні значний внесок у розвиток сталого розвитку зроблений такими зарубіжними вченими, як Д. Медоуз, Д. Форрестер, А. Лейзеровіч, М. Месарович, Е. Пестель, Р. Кейтс, Т. Перріс, Дж. Хулс та ін.

Дослідження Д. Форрестера та доповідь Римського клубу «Світова динаміка» в 1971 р. представили песимістичний висновок про те, що подальший розвиток людства на фізично обмеженій планеті Земля призведе до екологічної катастрофи в 20-х рр. наступного XXI ст. [10].

У 1972 р. вийшла доповідь Римського клубу «Межі зростання», підготовлена американськими вченими Донеллою і Деннісом Медоуз [11]. Автори вперше на математичній моделі доводили, що кількісне зростання людського суспільства має межі, природні ресурси майже вичерпані, і людство має змінити стратегію свого існування. У 1992 р. (через 20 років) Медоуз представили світу нову книгу «За межами зростання», в якій автори стверджували, що екологічна ситуація на Землі наблизилася до критичної, катастрофічної, сучасна модель економічного розвитку стає неможливою, тому необхідно переходити до нової моделі розвитку суспільства. Остання версія доповіді була опублікована в 2004 р. у формі книги «Межі зростання: 30 років потому» [12].

У 2012 р. Й. Рандерс підготував Римському клубу доповідь під назвою «2052: глобальний прогноз на найближчі сорок років». У документі робиться висновок про те, що стрімке зростання населення та ВВП будуть стримуватись зниженням родючості землі внаслідок урбанізації, а глобальне потепління буде посилювати негативний вплив на соціальний розвиток, обумовить масові міграції. Автор наголошує на необхідності враховувати екологічні проблеми в подальшому регулюванні демографічного та економічного розвитку суспільства [13].

Таким чином, створення концепції сталого розвитку в 70–80-х рр. XX ст. стало науковою, громадською та політичною реакцією на деструктивні наслідки необмеженого й неконтрольованого використання природного середовища, його руйнування та забруднення, необхідність стратегічного планування довгострокового розвитку країн та глобального співтовариства.

В цілому концепція сталого розвитку представляє об'єднання трьох основних підходів – економічного, соціального, екологічного – та інтегрує принципи інвайронменталізму, гуманізму, соціального демократизму, глобальної консолідації, наукового критицизму та прагматизму [14]. Основна практична мета сталого розвитку – збереження життя, природи та суспільства в майбутньому, оптимізація та узгодження їх розвитку. Низка теоретиків і прихильників сталого розвитку вважає його найбільш перспективною ідеологією XXI ст. та всього третього тисячоліття, яка з поглибленням

наукової обґрунтованості витіснить усі наявні світоглядні ідеології, оскільки вони є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації [15; 16]. Сталий розвиток передбачає гармонізацію – оптимальний, рівномірний, збалансований та ефективний розвиток усіх сфер суспільного життя – та зміни у концептуальних і практичних основах соціального управління як в глобальному масштабі, так і на національному рівні [17; 18]. Оскільки деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного різноманіття як наслідок економічної експансії щодо природи скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення, то політика сталого розвитку орієнтує на узгодження між собою рівнів експлуатації природних ресурсів, інвестицій в природозберігаючі форми виробництва, інвайронментальних орієнтацій науково-технічного прогресу, розвитку особистості та інституційних змін в біо/екоцентричному напрямі [19; 20]. Це зміцнює сучасний і майбутній потенціал суспільства щодо задоволення людських потреб та устремлень на фоні збереження природи [21].

Основою сталого розвитку є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють формувати моделі соціального розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальні моделі розвитку суспільства. На думку таких дослідників, як К. Лосев та В. Данилов-Данилян, в найближчому майбутньому існує декілька варіантів розвитку суспільства у взаємодії з природним середовищем: інерційний, ультратоталітарний та трансформаційний сценарії [22].

Інерційний сценарій або розвиток «як зазвичай» передбачає продовження сучасних тенденцій: руйнування навколишнього середовища, (хоча й уповільненого) на основі сучасних технологій, панування економічного детермінізму та економічних критеріїв соціального розвитку, поширення національного еґоїзму, відсутність екологічної свідомості, недооцінка сигналів з біосфери (яка руйнується), що в цілому означає стихійний, некерований або слабкерований процес соціального розвитку.

Ультратоталітарний сценарій – це абсолютно жорстка світова диктатура (можливо дво- або триполюсними) як щодо «третього світу», так і щодо власного населення, безперервна боротьба за ресурси, війни, нещадна соціальна та біологічна еґеніка (селекція, відбір).

Трансформаційний сценарій – це швидке усвідомлення загроз, пов'язаних з руйнуванням навколишнього середовища, адекватна реакція на соціально-екологічну кризу, прорив до нового світосприйняття і нової системи цінностей на основі глобальних колективних дій. Трансформаційний сценарій є найбільш оптимальним з позицій сталого розвитку, оскільки дає можливості для: подолання кризи економічної, політичної та ціннісно-духовної, етичної, світоглядної систем сучасних суспільств та конфлікту між індустріальною цивілізацією та біосферою; формування та використання критичного, глобального та перспективного мислення; використання максимального рівня інтеграції навколо вирішення проблем сталого розвитку від локального, національного до глобального рівнів; відмови від декларативності та популізму в діяльності владних еліт та підвищення відповідальності інститутів національного та глобального управління.

В цілому необхідність та важливість імplementації політики сталого розвитку в систему глобального та національного управління обумовлюється наступними факторами [8; 23]:

- стрімким зростанням населення (зростанням демографічного навантаження на природу планети);
- надмірною та варварською експлуатацією природних ресурсів у прагненні до надприбуткового економічного зростання;

- культом цінностей «суспільства понадспоживання», які поширені в розвинених країнах й популяризуються в більшості інших країн світу;
- загальною недосконалістю соціально-економічних та політико-управлінських систем;
- скороченням ресурсозабезпеченості та посиленням соціально-економічних диспропорцій, зростанням злиденності та бідності, насамперед у країнах третього світу.

Інвайронментальний підхід, спрямований на збереження природного середовища, виступає основою концепції політики сталого розвитку суспільства, реалізація якої має наступні цілі:

- вирішення конфлікту між індустріальною цивілізацією та біосферою;
- подолання кризи економічної, політичної та ціннісно-духовної, етичної, світоглядної систем сучасних суспільств;
- поширення критичного, глобального та перспективного мислення;
- зростання рівня інтеграції навколо вирішення проблем сталого соціального розвитку від локального, національного до глобального рівнів
- подолання декларативності та популізму в діяльності владних еліт, відповідальних інститутів та груп;
- формування гуманістичної, демократичної та інвайронментальної культури на індивідуальному, національному та глобальному рівнях.

Отже, інвайронменталізм виступає новітньою світоглядною, теоретичною та концептуальною системою, основний зміст якої полягає в гармонізації розвитку суспільства та природи. Це робить інвайронменталізм важливим проявом сучасного гуманізму, основою як глобального прогресивного мислення, так і конструктивної політики сталого розвитку в глобальному масштабі.

Висновки. З наукової точки зору інвайронменталізм представляє дослідження проблем впливу суспільства на природне середовище, пошук та використання заходів і технологій щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки. З практичної та управлінської точки зору інвайронментальна (екологічна) політика – це сукупність державних, адміністративних, правових, економічних, політичних і суспільних заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів Землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище.

Інвайронментальний, або екологічний підхід є концептуальною основою сучасної політики сталого розвитку, яку активно підтримує ООН та політичні інститути більшості країн світу. Стратегії сталого розвитку орієнтують глобальне суспільство на: відновлення та збереження екосистем; розробку і впровадження ресурсозберігаючих технологій, вторинної переробки відходів; освоєння альтернативних джерел енергії та зміну структури споживання від невідновлюваних до відновлюваних ресурсів; поширення інвайронментальних цінностей. В цілому перспективи збереження природного середовища потребують глобальної інтеграції науки, політики, громадськості навколо нового екологічного мислення, які знайшли своє втілення в інвайронментальній парадигмі та політиці сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баньковская С. П. Инвайронментальная социология / С. П. Баньковская. – Рига, 1991. – 128 с.
2. Maples A. Sustainable Development: New Research / A. Maples. – Nova Publishers, 2005. – 215 p.

3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1989. – 258 с.
4. Яницкий О. Н. Инвайронментальная социология вчера и сегодня / О. Н. Яницкий // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 76–91.
5. Дорогунцов С. Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури [Електронний ресурс] / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 10. – С. 16–32. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2001_10_4.pdf
6. Capitalism Nature Socialism [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/loi/rcns20#>
7. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию [Електронний ресурс]. – Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года // ООН. Декларации. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml
8. Что такое Рио+20? [Електронний ресурс] / Будущее, которое мы хотим // Официальный сайт ООН. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/about.shtml>
9. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.
10. Форрестер Д. Мировая динамика / Д. Форрестер. – М.: АСТ, 2006. – 384 с.
11. Гвишиани Д. М. Пределы роста – первый доклад Римскому клубу [Електронний ресурс] / Д. М. Гвишиани – Режим доступу : http://www.ihst.ru/~biosphere/Mag_2/gvishiani.htm
12. Meadows D. Limits to Growth: The 30-Year Update / D. Meadows, D. Meadows, J. Randers. – Chelsea Green Publishing, 2004. – 368 p.
13. Randers J. Report to the Club of Rome «2052 – A Global Forecast for the Next Forty Years» [Електронний ресурс] // The Club of Rome. – Режим доступу : <http://www.clubofrome.org/?p=703>
14. Club of Rome Programme on «A New Path for World Development» [Електронний ресурс] // The Club of Rome. – Режим доступу : http://www.clubofrome.org/eng/new_path/
15. Маслова Н. В. Ноосферное образование: Монография / Н. В. Маслова. – М.: Инст-т холодинамики, 2002. – 338 с.
16. Барановський В. А. Екологічний фактор сталого розвитку / В. А. Барановський // Екологічний вісник. – 2003. – № 5–6. – С. 27–30.
17. Голубець М. А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М. А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. – № 2. – С. 66–69.
18. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / О. А. Васюта. – Тернопіль: Гал-Друк, 2001. – 368 с.
19. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія / Л. С. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 240 с.
20. Джигерей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища / В. С. Джигерей. – К.: Знання, 2002. – 203 с.
21. Хилько М. І. Екологічна політика: монографія / М. І. Хилько. – К.: Абрис, 1999. – 298 с.
22. Данилов-Данильян В. И. Экологический вызов и устойчивое развитие: учебное пособие / В. И. Данилов-Данильян, К. С. Лосев. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 416 с.
23. Krapivin V. Globalisation and Sustainable Development: Environmental Agendas / V. Krapivin. – Springer Science & Business Media, 2007. – 304 p.